

Bevolkingsgroei en voedselzekerheid in Afrika

LEO VAN WISSEN & WOUTER VAN DER WEIJDEN

In grote delen van de wereld, zoals Europa, Japan en China, groeit de bevolking niet meer. Vele andere regio's zullen in de loop van deze eeuw hetzelfde mee gaan maken. Afrika is de enige regio waar de bevolking nog fors zal blijven groeien. Die sterke groei roept de vraag op of de regio haar vele extra monden in de toekomst nog wel kan voeden.

In grote delen van de wereld groeit de bevolking niet meer. Dit gold al langer voor veel Europese landen, waar zonder de instroom van migranten sprake zou zijn van krimp en voor Japan, maar geldt sinds kort ook voor China, dat nu met 1,43 miljard mensen de top van de groeicurve heeft bereikt en het einde van de bevolkingsgroei meemaakt. Vele andere regio's zullen in de loop van deze eeuw hetzelfde meemaken. India, sinds kort in bevolkingsomvang groter dan China, zal volgens de meest recente middenvariant van de bevolkingsprognose van de Verenigde Naties (VN) vanaf 2064 gaan krimpen. Zuid-Amerika bereikt het omslagpunt volgens dezelfde prognose al eerder, namelijk in 2056 (zie figuur 1). Sommigen, zoals Elon Musk, (toegegeven, niet de meest gezaghebbende demograaf ter wereld) voorzien zelfs dat bevolkingskrimp een groter probleem wordt dan klimaatverandering.

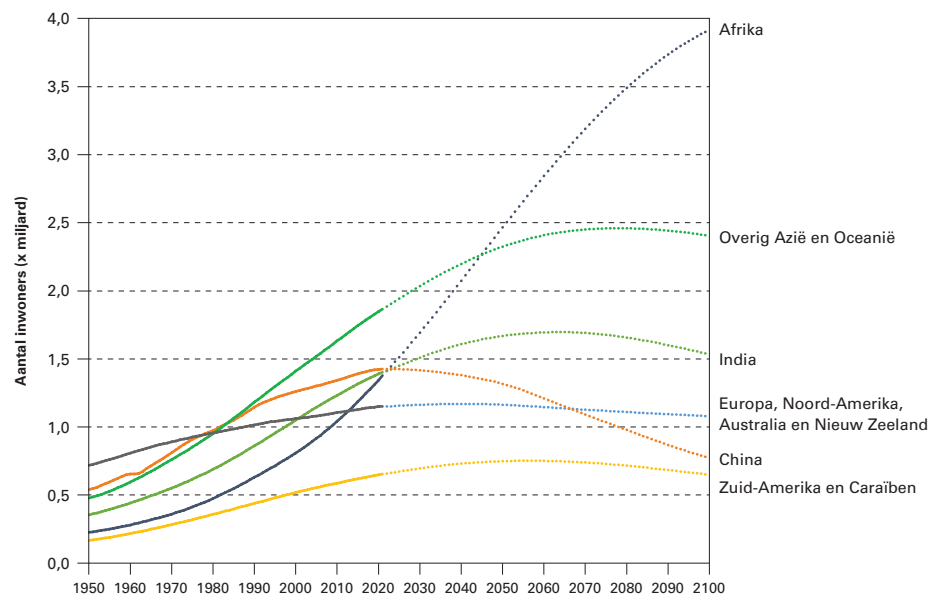
Foto: Rod Waddington / Flickr

Bevolkingsgroei in Afrika

Het jaar 2022 was zeer bijzonder, zoals figuur 1 weergeeft: toen hadden China, India en het continent Afrika ieder evenveel inwoners. Hun toekomstige paden zijn echter radicaal verschillend: halvering van de bevolking van China, beperkte groei en later krimp in India, maar tot 2100 bijna een verdriedubbeling in Afrika. Afrika is de enige regio waar krimp voorlopig helemaal niet aan de orde is. Volgens de middenvariant van de VN zal de bevolking groeien van 1,4 miljard nu naar 2,5 miljard in 2050 en naar 3,9 miljard in 2100. Dat is tegen die tijd 37 procent van de wereldbevolking. Maar zoals uit figuur 1 blijkt, neemt de snelheid van de groei ook in Afrika af. Eind jaren 70 groeide de Afrikaanse bevolking met bijna 3 procent per jaar en was het vruchtbaarheidscijfer 6,5 kinderen per vrouw, maar omdat de bevolking toen met 450 miljoen slechts een derde van de huidige omvang had, was de absolute groei veel kleiner. Vandaag de dag is de groeisnelheid gedaald naar 2,4 procent en krijgen Afrikaanse vrouwen 'slechts' 4,3 kinderen, maar is de absolute groei met 33 miljoen inwoners per jaar nog nooit zo hoog geweest. Aan het eind van de eeuw zal Nigeria, dat thans 207 miljoen inwoners heeft, volgens de middenvariant van de VN met 545 miljoen inwoners het qua bevolkingsomvang op twee na grootste land ter wereld zijn, na India en China. Vijf van de tien qua bevolkingsomvang grootste landen ter wereld liggen dan in Afrika: naast Nigeria zijn dat de Democratische Republiek Congo (431 miljoen), Ethiopië (323 miljoen), Tanzania (244 miljoen) en Egypte (205 miljoen).

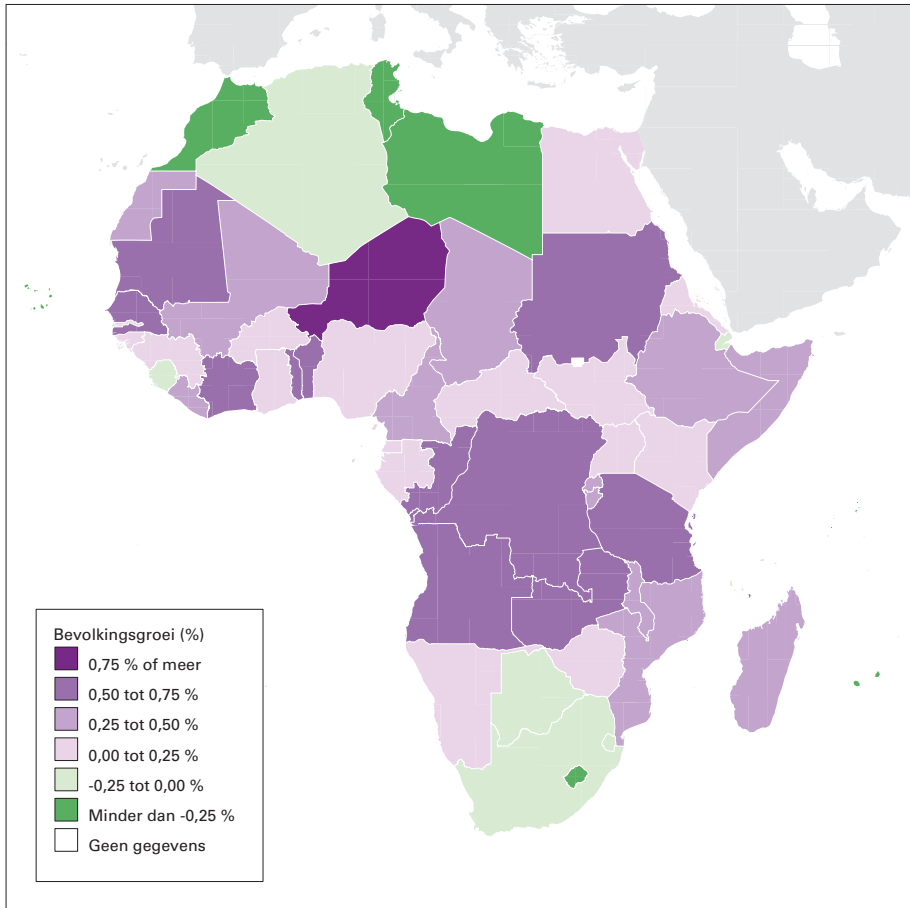
Nu zijn de bevolkingsprognoses van de VN niet heilig. Andere prognoses komen veelal uit op lagere groeicijfers, zowel voor de gehele wereldbevolking als voor Afrika. Tot 2050 zijn de meeste prognoses echter redelijk eensluidend, met uitkomsten tussen de 2,3 en 2,5 miljard inwoners in Afrika. In een regio waar de helft van de bevolking op dit moment jonger is dan 20 jaar en waar het gemiddeld aantal kinderen per vrouw op dit moment 4,3 is, lijkt het geen twijfel dat in

Figuur 1. Groei van de bevolking in de periode 1950-2021 en prognose volgens de middenvariant van de Verenigde Naties voor de periode 2022-2100 naar regio

Bron: VN DESA.

Figuur 2. Verwachte bevolkingsgroei in Afrika aan het eind van de 21ste eeuw (2099-2100) per land

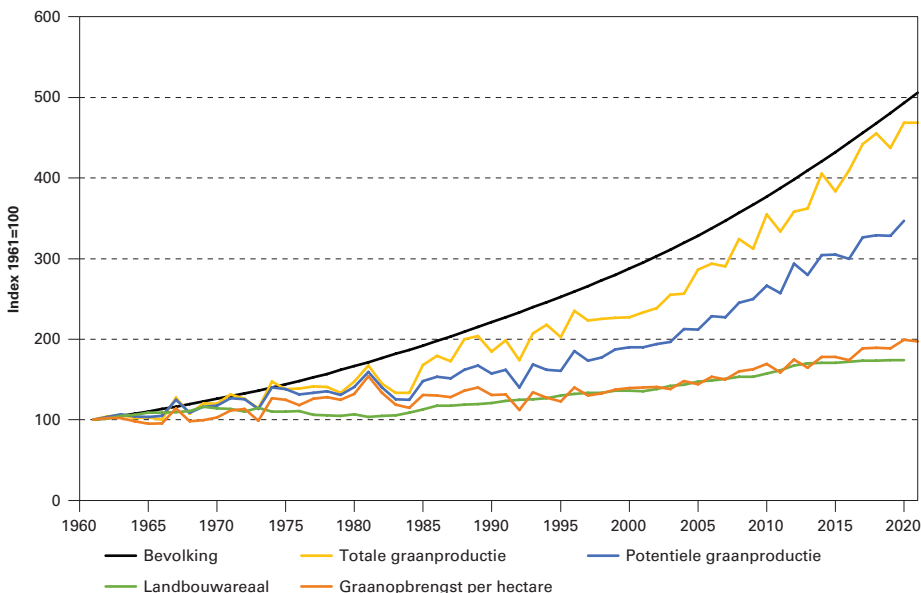
Bron: VN DESA.

ieder geval in de komende 30 jaar de bevolking nog zeer sterk zal groeien. Wel zullen volgens de VN-middenvariant ook 16 van de 58 Afrikaanse landen, met name die in Noord-Afrika en Zuid-Afrika, tegen het einde van deze eeuw te maken krijgen met krimp (zie figuur 2). Doorgaande groei zal zich dus met name voordoen in tropisch Afrika.

Zorgen voor de toekomst?

De verwachte sterke bevolkingsgroei in Afrika

Figuur 3. Index van de ontwikkeling van de bevolkingssomvang, totale graanproductie, potentiële graanproductie, opbrengst per hectare en areaal landbouwgrond in Sub-Saharaans Afrika*, 1961-2020 (index 1961=100)

Noot: Sub-Saharaans Afrika uitgezonderd Zuid-Afrika.

Bron: FAO, VN DESA.

roept de vraag op of het continent zijn vele extra monden in de toekomst nog wel kan voeden. Voordat we deze vraag proberen te beantwoorden is het goed om de context in beeld te brengen. Het gaat bij voedselzekerheid niet alleen om de groei van de landbouwproductie, maar ook om de snelheid van de bevolkingsgroei. Problematiseren daarvan ligt gevoelig bij velen, niet in de laatste plaats in Afrika zelf. De grote *pool* aan jongeren op het continent wordt daar veelal niet opgevat als een probleem, maar juist als een *demografisch dividend*, dat wil zeggen een *boost* voor economische groei, zoals dat ook het geval is geweest in veel andere regio's in de wereld. Ook worden aan vragenstellers soms racistische motieven toegedicht, alsof zij Afrikaanse bevolkingsgroei per definitie ongewenst zouden vinden. Tevens wordt al snel een link gelegd met ongewenste vluchtelingenstromen naar Europa.

Nu valt niet te ontkennen dat deze opvattingen vaak klinken in Europa. Maar bij velen, ook in Afrika (zoals bijvoorbeeld aangehaald in het boek *Youthquake: Why African demography should matter to the world* van Edward Paice), leeft oprechte zorg of de ongeëvenaarde bevolkingsgroei die het continent nu doormaakt wel houdbaar is in de toekomst. Het antwoord op deze vraag is ook demografisch van belang. Genoemde recente bevolkingsprognoses (met uitzondering van de meest recente van de Club van Rome, waarin terugkoppelingseffecten tussen bevolking, economie en ecologie zijn verwerkt) houden geen rekening met randvoorwaarden aan de groei. Ze gaan er impliciet van uit dat de omstandigheden waaronder de bevolkingsgroei zal plaatsvinden die groei altijd mogelijk zullen maken. Maar daarbij is voedselzekerheid natuurlijk de eerste levensbehoefte en dat is in Afrika weer een steeds urgentere thema. Na een decennium van vooruitgang is het aandeel mensen in Afrika dat lijdt aan matige of sterke ondervoeding gestegen van de toch al hoge 44 procent in 2014 naar 58 procent in 2020. Zorgen voor de toekomst zijn dus alleszins gerechtvaardigd, temeer daar de gevolgen van klimaatverandering en bodemuitputting steeds meer gevoeld zullen gaan worden.

Voedselproductie

Hoe staat het met de voedselzekerheid in Sub-Saharaans Afrika? In de afgelopen 60 jaar heeft de graanproductie (de meest gebruikte maat in dit verband) grosso modo gelijke tred gehouden met de bevolkingsgroei (zie figuur 3), waarbij vooral in de laatste 20 jaar een inhaalslag te zien is. Maar belangrijker voor de toekomst is de *potentiële* graanproductie, uitgedrukt in graanequivalenten. Dat is de maximaal bereikbare graanproductie indien al het potentieel beschikbare landbouwareaal zou worden gebruikt. Maar zoals uit figuur 3 blijkt is die potentiële productie in de afgelopen 60 jaar sterk achtergebleven bij de bevolkingsgroei. Bovendien is de potentiële opbrengst nog weer ongeveer 20 procent lager dan de potentiële productie, vanwege de jaarlijkse variatie in het weer en andere inherente risico's voor de boer.

De potentiële productie hangt af van twee factoren: het totale areaal landbouwgrond, dat sinds

1961 met ongeveer 60 procent is gegroeid en de opbrengst per hectare, die in dezelfde periode ongeveer is verdubbeld. Daarmee is Afrika een uitzondering, want elders in de wereld is het beeld eerder omgekeerd: de oppervlakte aan landbouw-areaal is er slechts met gemiddeld 16 procent gegroeid, terwijl de zogeheten 'Groene Revolutie' in de landbouw er heeft geleid tot een veel sterkere groei van de opbrengsten per hectare: in Azië en Zuid-Amerika met gemiddeld een factor 3,5 en in Noord-Amerika en Europa met een factor 3,2. In Afrika is de productie per hectare weliswaar verdubbeld, maar toch vergeleken met de rest van de wereld sterk achtergebleven. Dat komt doordat de Groene Revolutie op dit continent pas laat op gang is gekomen. Zo is de gemiddelde graanopbrengst in Afrika 1,5 ton per hectare, waar het mondiale gemiddelde 4,0 ton per hectare is. Belangrijker nog dan de huidige opbrengst is de beperkte jaarlijkse groei van de graanopbrengst: die blijft met 1,7 procent ver achter bij die van de huidige bevolkingsgroei van 2,4 procent. Slechts in 5 landen in Afrika benadert de productiviteitsgroei de mondiale groei.

Vandaar dat uitbreiding van het landbouw-areaal onvermijdelijk was en voorlopig nog steeds nodig zal zijn om aan de toenemende vraag te voldoen. Dat betekent overigens ook grote verliezen van bossen (die bijvoorbeeld in Europa en Noord-Amerika al veel eerder hadden plaatsgevonden) en van savannen. Daarmee komt veel in hout en wortels opgeslagen koolstof terug in de atmosfeer, wat bijdraagt aan het broeikas-effect (dat overigens grotendeels wordt veroorzaakt door de rijke landen en China). Niettemin hebben agronomen berekend dat het met optimale aanwending van productietechnieken (waaronder kunstmest, bodemverbetering en verbeterd zaai-zaad) en optimaal, stimulerend landbouwbeleid, tot 2050 mogelijk zou moeten zijn om voedselzekerheid voor het continent te garanderen, zelfs zonder uitbreiding van het landbouw-areaal. Maar dan moet wel alles meezitten en dat is allesbehalve gegarandeerd. Voor de periode na 2050 nemen de onzekerheden sterk toe, zowel voor wat betreft bevolkingsontwikkelingen als het klimaat.

Urbanisatie

Een andere factor om rekening mee te houden is de relatief snelle urbanisatie van het continent. Het grootste deel van de bevolkingsgroei zal stedelijke groei zijn. Volgens de urbanisatie-prognoses van de VN zal in 2050 zelfs bijna 60 procent van de Afrikaanse bevolking in steden wonen, tegen 43 procent nu. Die urbanisatie heeft enerzijds een sterk remmende invloed op de bevolkingsgroei: het stedelijke vruchtbaarheidscijfer is bijna 2 kinderen lager dan het rurale cijfer. Dit helpt natuurlijk om de voedselzekerheid te vergroten, maar heeft anderzijds ook gevolgen voor de consumptiepatronen, met vooral meer vraag naar vlees, zuivel en groenten, waar het voedselsysteem zich bij zal moeten aanpassen. Urbanisatie vergroot ook de afstand tussen voedselproductie en -consumptie, maar het wegensysteem in veel Afrikaanse landen is vooralsnog onvoldoende ontwikkeld om de vervoersstromen van het platteland naar de stad te verwerken. Het gevolg is dat voor veel steden

het importeren van voedsel gemakkelijker is dan afhankelijk zijn van binnenlandse voedselproductie.

Voedselimport

Op dit moment wordt al ongeveer 20 procent van de totale caloriebehoefte van Afrika verzorgd door voedselimport en dat zal in de toekomst bij ongewijzigd beleid alleen maar toenemen. Maar om voedsel te importeren moeten landen wel rijk genoeg zijn. Niet verwonderlijk dus dat rijkere Afrikaanse landen een hogere voedselimportquote hebben dan armere landen en dat betekent dat de armste landen, die vooral in Midden- en West-Afrika liggen, hier niet van kunnen profiteren en nog meer afhankelijk zullen worden van de grillige wereldmarkt. Een Afrikaanse voedseltop in januari 2023 legde dan ook sterk de nadruk op de binnenlandse voedselproductie en op meer voedselsoevereiniteit. De grote risico's van afhankelijkheid van de wereldvoedselmarkt is eens te meer gebleken door de oorlog in Oekraïne. Een extra nadelige factor voor de ontwikkeling van de binnenlandse landbouwsector is dat voedsel op de wereldmarkt vaak goedkoper is dan in Afrika zelf geproduceerd voedsel.

Gematigde bevolkingsgroei

Oplossingen voor de garantie van voedselzekerheid in Afrika kunnen niet alleen van het agro-voedselsysteem worden verwacht, zoveel is duidelijk. Het zou ook erg helpen als de bevolkingsgroei verder afgeremd kan worden. Matiging van die groei heeft uiteenlopende voordelen: minder druk op onderwijsvoorzieningen, minder jeugdwerkloosheid, grotere maatschappelijke stabiliteit en meer beschikbaar budget om te investeren in ontwikkeling van de landbouw, andere sectoren en het onderwijs. Landen met een lagere bevolkingsgroei doen het daarom beter dan landen met hoge bevolkingsgroei. Anders gezegd: juist gematigde groei levert een demografisch dividend. Bovendien kan matiging bijdragen aan vermindering van de conflicten tussen veehouders en akkerbouwers, zoals in de Sahel, want die worden mede veroorzaakt door de groeiende bevolkingsdichtheid: akkerbouw kan per hectare meer mensen voeden dan veehouderij.

Nu kan versnelde ontwikkeling van de landbouw, zo leert de geschiedenis, een motor zijn van sociaal-economische ontwikkeling en die zal op zichzelf al bijdragen aan een verlaging van het geboortecijfer. Maar er is ook meer gerichte bevolkingspolitiek nodig. Er is al veel beleid ontwikkeld, zoals ook vastgelegd in de duurzame-ontwikkelingsdoelstellingen (*Sustainable Development Goals*) van de VN, met als speerpunten langere en betere scholing (met name ook voor meisjes en jonge vrouwen), betere reproductieve gezondheid en meer in het algemeen een versterking van de rol van vrouwen in de samenleving. Zulke maatregelen zijn primair gericht op verbetering van de gezondheid en de kwaliteit van leven van betrokkenen, maar zullen naar verwachting ook bijdragen aan matiging van de nu nog erg hoge geboortecijfers. Nederland en de Europese Unie zouden sterk moeten blijven inzetten op het ondersteunen van deze doelen voor Afrika.

Leo van Wissen, NIDI-KNAW en Rijksuniversiteit Groningen, e-mail: wissen@nidi.nl

Wouter van der Weijden, Stichting Centrum voor Landbouw en Milieu, e-mail: wvdweijden@planet.nl

LITERATUUR:

- Breman, H. (2022), Geopolitiek voedselbeleid: is voedselzekerheid haalbaar voor Afrika? *Foodlog*, 23 mei 2022.
- Breman, H., A.G.T. Schut en N.G. Seligman (2019), *From fed by the world to food security: Accelerating agricultural development in Africa*. Wageningen: Wageningen University.
- FAO, ECA en AUC (2021), Africa – Regional Overview of Food Security and Nutrition 2021: Statistics and trends. Accra: FAO.
- Ittersum, M. K. van, L.G. van Bussel, J. Wolf, P. Grassini, J. van Wart, N. Guilpart en K.G. Cassman (2016), Can Sub-Saharan Africa feed itself? *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 113 (52), pp. 14964-14969.
- Paice, E. (2021), *Youthquake: Why African demography should matter to the world*. London: Bloomsbury Publishing.
- Wissen, L. van (2023), Prognoses van de wereldbevolking: welke moeten we vertrouwen? *Demos*, 39 (5), pp. 5-7.
- VN, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2018), *World Urbanisation Prospects 2018*.
- VN, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2022), *World Population Prospects 2022*.